

ŞƏMSƏDDİN SİVASININ “GÜLŞƏN-ABAD” ƏSƏRİ

İnci QASIMLI*

Açar sözlər: Şəmsəddin Sivasi, əsərin nüsxələri, farsca kəlmələr, ərəbcə kəlmələr, türkca kəlmələr

XÜLASƏ

Şəmsəddin Sivasi (?-1598) Xəlvətiliyin Şəmsiyyə qolunun qurucusudur. Azərbaycanda “Miratü-l-əxlaq” (B-5724), “Mənazilü-l-arifin” (M-309), “Gülşən-i-abad” (B-6040; B-5914) adlı 3 əsərinin 4 əlyazması mühafizə olunmaqdadır. XVI yüzilliyin zəngin yaradıcılığa malik məşhur türk yazarlarından sayılan Əbus-Səna Şəmsəddin Əhməd bin Əbul Bərəkət Muhəmməd bin Arif Həsən Şəmsəddin Sivasi kimi tanınmışdır. Peçəvinin “Tarix”ində, Nəzmi Məhəmmədin “Hadayat əl-ixvan”ında əsmər olduğuna görə ona “Qara Şəmsəddin”, “Qara Şəmsi” də deyildiyi göstərilir. Şeirələrini “Şəmsi” təxəllüsü ilə yazmışdır.

Giriş

Şəmsəddin Sivasi indiki Tokat elinə bağlı Zilə qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir. Rənginin əsmər olduğu səbəbindən Qara Şəms və Qara Şəmsəddin deyilən şairin doğum tarixi haqqında fərqli fikirlər vardır. Hocaşad Hilmi “Ziyarəti-evliya” adlı əsərində doğum tarixi olaraq 928/1521-1522 ilini göstərsə də, Xəlvəti şeyxlərinə dair mötəbər mənbə olan “Hidayətül-İhvan” kitabında toplayan Nazmi Muhəmməd onun 926/1520 ilində doğulduğunu bildirməkdədir. Abdülbaki Gölpinarlı İslam Ensiklopediyasındakı Şəmsiyyə bölümündə onun Nakdı-Hatırını 1003/1594 ilində yazdığını və əsərdə yetmiş yaşını keçdiyini bildirdiyini nəzərə alarsaq onun 926/1520 ilində doğulmuş ola biləcəyi fikrini qəbul etməkdədir.

Yeddi yaşında olarkən atası ilə Amasyaya gedən Şəmsəddin Sivasi atasının şeyxi və Seyyid Yəhya Şirvaninin xəlifəsinin xəlifəsi Amasyalı Muslihiddinlə və eyni qoldan gələn Şirvanlı Məcdüddinlə görüşmüşdür. Şeyxinin təvəccühünü qazandıqdan sonra məmləkətinə dönən Sivasi daha sonra Tokata gedərək Arakiyəçizadə Şəmsəddin Əfəndidən elm öyrənməyə başlamışdır. Bu təhsil əsnasında gördüyü bir rəyanı Kürkçüzadəyə anlatmış, rəyanının yorumunda zahiri və batini elmlərdə zamanının tanınmışı olacağı ona bildirilmişdir. Daha sonra İstanbulla gələrək öyrətim həyatına atılan Şəmsəddin Sivasi müdərriyyə qədər yüksəlmiş, ancaq bir gün qazıəskəri ziyarətə getdiyi zaman mövqə istəyənlərin alçalıqlarının görərkə iyrenmiş və bu yoldan çəkilməmişdir. Təsəvvüfə yönəlməsindəki ən böyük səbəb də bu hadisə olmuşdur.

Zamanında böyük bir şöhrətə qovuşan Şəmsəddin Sivasi həccə getmiş, sonra İstanbulla dönərək dərslər oxumaq və vəzə etməklə məşğul olmuşdur. Təkrar Zilə və Tokata dönən Sivasi, Həsən Paşa tərəfindən tikdirilən bir məscidin tamamlanmasından sonar Sivasla gələrək çox sayda tələbə yetişdirmişdir. Bütün mənbələr onun Egri səfərinə qatıldığını və savaşa iştirak etdiyini bildirir. Şəmsəddin Sivasi 1006/1597 ilində Sivasda vəfat etmişdir.

Türbəsi hələ də Sivasda Meydan məscidinin quzey tərəfində olub üzərində sülüs xəttiylə: “Şəhri Sivas içrə cana işbudur Şeyx Şəmsəddin Qutbun məşhədi dedi künbədi tarixini nurla olsun

* f.ü.f.d, AMEA ak. Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu
E-mail: iqasml@mail.ru

musaffa tarix qıtası bulunmaqdadır” bu qitənin sin misrası əbcəd hesabına vurulunca 1009/1600 rəqəmi alınır ki bu da türbənin Şəmsəddin Sivasinin ölümündən 3 il sonra tikildiyini göstərməkdədir.

Şəmsəddin Sivasinin həyatı və əsərləri haqqında Şeyx Rəcəb Sivasinin “Nəcmül-Xuda”, Şeyx Nəzmi Muhəmmədin “Hədiyyətül-İhvan”, Mustəqimzadə Süleyman Saadəddin Əfəndinin “Hulasatül-Hədiyyə” və daha bir çox kitabda məlumatlar yer almada.

Şəmsəddin Sivasinin nəslində çox sayda alim, tanınmış şəxslər də vardır. Onun əsərləri təriqət şeyxi olması və daha çox öz fikirlərini xalq kütlələrinə yaymaq istəməsindən dolayı çox sayda dini əsərlər yazmışdır. Onun məlum olan 40-a yaxın mənzum və mənsur əsələri vardır. Farsca və ərəbcədən tərcümələr etdiyi də bilinməkdədir.

Şeyrlərində təsəvvüfi və dini fikirlərini anlatmağa çalışan Şəmsinin kəlimə xəzinəsinin çoxunu ərəbcə və farsca kəlimələr təşkil etməkdədir. Bu kəlimələrdən bəzilərinə xüsusilə qafiyə yaratmaq üçün istifadə olunanlar “Osmanlıca-Türkçə” lüğətdə yoxdur. Ancaq öz dillərinə aid lüğətlər vasitəsi ilə anlaşıla bilər.

Tamamilə sadə bir türkçədən istifadə etdiyini deyə bilməyəcəyimiz Şəmsi, ərəbcə, farsca kəlimələr istifadə edərkən olduqca bacarıqlıdır. Onun bu dilini son dərəcə təmtəraqlı, bəzəkli bir dil də sayə bilmərik, çünki şeyrlərinin bəzilərinə son dərəcə axıcı bir dil istifadə etməsinə baxmayaraq, bəzilərinə dili o qədər ağırdır ki, anlamaq çox çətindir. Bunu o dövrün mədəniyyəti və dünya görüşünə, ya da başqa bir sözlə Şəmsinin bağlı olduğu təriqətlə əlaqəli olduğunu demək olar.

XVI əsr kimi Türk ədəbiyyatının parlaq bir dövründə Füzuli, Baki, Zati, Lamii, Xaqani kimi usta şairlərin yanında heç bir varlıq göstərə bilməyən Şəmsi haqqında şüəra təzkirələrində hər hansı bir məlumat göstərilməməkdədir. Bir neçə tərcümeyi-hal və daha çox təriqətlərlə bağlı kitablarda haqqında məlumatlar verilmişdir. O, bir təriqət şeyxi olaraq fikir və düşüncələrini heç bir sənət qayəsi güdmədən çoxlu ədəbi sənətlərə girişmədən səmimi bir şəkildə ifadə etməyə çalışmışdır. İç-içə girmiş məzmunlar, ədəbi sənətlər onun şeyrlərində yoxdur. Şeyrləri didaktik mahiyyətdədir. Şeyrlərində əsasən Şəmsi məhləsinindən istifadə edən şair əruz vəzninə də tam mənasiylə hakim deyildir. Şeyrlərində vəzin xətlərinin çox olması bunu deməyimizə əsas verir. Əruz vəzninin Türk ədəbiyyatında çox istifadə olunan bir neçə qəlibindən kənara çıxmayan şair heca vəzni ilə də şeyrlər yazmışdır.

“Gülşən-abad” əsəri

“Gülşən-abad” Şəmsəddin Sivasinin ən gözəl əsərlərindən biri olub 557 beytlik kiçik bir məsnəvidir. Təmsil mahiyyətində bir əsərdir. Gül-şeyxi, digər çiçəklər də müridləri təmsil edir. Vəhdəti-vücut və daha başqa təsəvvüfi məsələlər çiçəklər arasında keçən söhbətlər anladılmışdır. Şəmsəddin Sivasinin didaktik ifadədən qurtularaq şeyriyyəti yaxaladığı məsnəvilərdən biridir. Şəmsəddin Sivasinin “Gülşən-abad” adlı əsəri həcm etibarı ilə kiçik ancaq mühtəva baxımından xeyli geniş məsnəvilərimizdəndir. Əsər ədəbiyyatımızda nümunəsi çox olan Əttarin “Məntiqut-teyr” tərzindəki məsnəvilərdən biridir. Sırası ilə Gülşəhrinin (yazılış tarixi 717/1317) “Məntiqut-tayr”, Əlī Şir Nəvainin “Lisanüt-tayr”, Dərviş Şəmsəddinin “Dəh-Murg” (Yazılış tarixi 919/1513, Yavuz Sultan Səlimə təqdim edilmişdir), Zai fi Pir Məhmədin (ö. 967/1559) “Gülşəni-Simurq” (yazılış tarixi 964/1556), Arifi Mehmedin (ö. 971/1563), “Ravzatüt-tevhid” (yazılış tarixi 943/1536), Kadioğlu Şeyx Məhmətin “İnşirahus-sadr” (əsər Əttarınkıının tərcüməsidir, yazılış tarixi 986/1578), İbrahim Gülşəninin (ö. 940/1533) “Simurq-name”, Fə dai Dədənin (ö. 1045/1635) “Məntikul-əsrar” adlı məsnəvilər bu cür əsərlərdəndir. Eyni zamanda “Baharus-sufiyyə” adını daşıyan əsər 557 beytdən mütəşəkkil orijinal bir məsnəvidir. Əruzun həzəc bəhrində Məfailün Məfailün Failün qəlibində yazılmışdır. Şəmsi belə bir geniş mövzunu bu həcmdə bir əsərdə anlatmağa çalışmış və buna da müvəffəq olmuşdur. Əsər əruz vəznində yazılmışdır. Bu əsərdə mütəsəvvif şair, müridinə sülük hikmətlərindən dərsələr verərək, onun ancaq təriqətdə qət edəcəyi seyrlər sayəsində kamala çata biləcəyininə,

kamilləşə biləcəyinə işarət edir. Əsərdə adı keçən çiçəklər əslində birər müridlərdirlər. Şair 556-cı beytin ikinci misrasında “Gülşən-abad” ilə tarix verir kimi görünsə də buradan hər hansı yaxın bir tarix əldə edilməməkdədir. Bu ikinci misra olduğu kimi hesab edilir və bundan 557-ci beytin ikinci misrasında söyləndiyi kimi doqquz rəqəmi çıxılırsa, 986 (1578) ili alınır ki, bu da əsərin təlifi üçün olduğu uyğun bir tarixdir.

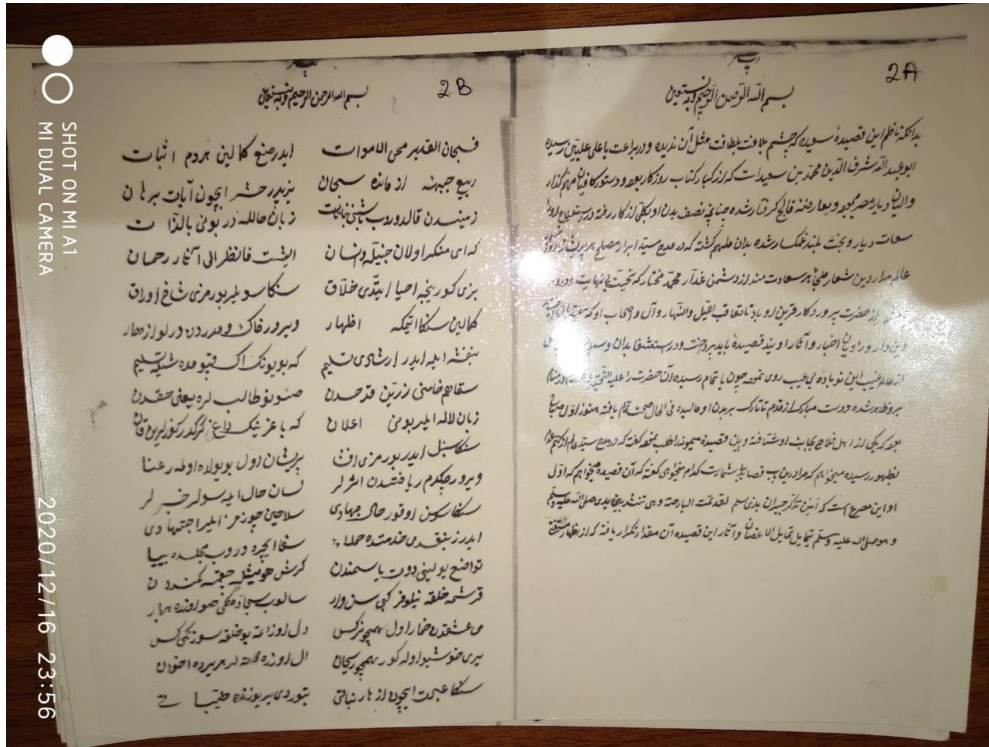
Şəmsəddinin digər əsərlərində əsərin kimə təqdim edilməsi haqqında hər hansı bir məlumat tapılmamışdır. Şəmsi haqqında məlumat verilən mənbələrdə də bu barədə hər hansı bir məlumat yoxdur. Əsərdə müxtəlif çiçəklərlə şair qarşılıqlı söhbətlər etmişdir. Bu söhbətdə iştirak edən çiçəklər çiğdəm, sünbül, zərin, bənövşə, lalə, susam, zanbaq, nilufər, nərgiz və nəhayət güldür. Göründüyü kimi əsərdə on çiçəklə söhbət edilmiş və bu şeir şəklində təqdim olunmuşdur.

Əvvəldən etibarən məsnəvi nəzm şəklinin istifadə olunduğu əsərdə ən öncə Allaha təzim və Peyğəmbərlə əshabına mədhiyyə yer almaqdır. Daha sonra şair çiçəklərin toplandığı bir məclisə gəlir burada ilahi sirlər danışılmaqla ilahi həyəcanlar duyulmaqdadır. Özü bu arada duyduğu səsə icabət edərək bu məclisdən həqiqət dərsi almaq istəyir. Məclisə yuxarıda sayıldığı şəkildə sırasıyla gələn çiçəklər də cavablarında bir dövrədən bəhs edirlər. Ən sonunda gül ilə etdiyi söhbət şairin həqiqəti anlamasına köməkçi olur. Çiçəklər vasitəsilə ilahi eşqə və sirlərinə vüqufiyyət sağlar. Əsər bir xətimədən sonra isminin yazılış tarixinin və kiçik bir duanın yer aldığı “fit-tarix və təsmiyə” başlığında bölümlə sona çatmaqdadır. Oxunarkən didaktik hava heç bir zaman hiss edilməməkdədir. Əsər zərif, rəngli və çox zaman da yormadan anlaşılacaq bir şəkildə ölçülüdür. Təsəvvüfi əsərlərlə ayət və hədislərdən ibarət “Gülşən-abad” didaktik bir məsnəvi olduğu üçün bəzəkli bir dilə sahib deyildir. Əsasən anlaşıla bilən dildədir. Anlaşılmayan cümlələrdən uzaq bir dil ilə nəzm edilmişdir.

Böyük Füzulinin “Söhbətül-əsmar”ı mütəsirilə XVI əsrdə Türkiyə yaranmış bir əsərin indiyədək naməlum qalan nüsxələri Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunda aşkar edilərək ilk dəfə tədqiqatə cəlb olunmuşdur (Musayeva 1995: s.92-97). Bu əsərin müəllifi Şəmsəddin Sivasidir. O, Füzulinin “Söhbətül-əsmar”ını örnək götürərək indiyədək diqqətdən kənar qalmış “Gülşən-abad” adlı poemasını yaratmışdır. Mənbələrdə bu əsərin varlığı haqqında bəzi bilgilərə rastlaşırıq (Bursalı 1333: s.94-95; Kocatürk 1964: s.396-397). Şərq əlyazma kataloqlarına əsasən əlyazmasına yalnız Konya Mövlana muzeyində təsadüf edilmişdir (Gölpınarlı 1967. I. s.263). Həmin nüsxənin tarixi məlum deyil, həcmi hər səhifədə 17 sətir olmaqla 20 vərəq, ölçüsü 11, 3x21,5 (8,5x14, 2)sm, xətti hərəkəli nəsxədir. Əlyazmalar İnstitutunda aparılan araşdırmalar nəticəsində “Gülşən-abad”ın iki qiymətli əlyazması üzə çıxarılmışdır (Musayeva 1995: s.91-97). B -6040 şifri altında mühafizə edilməkdə olan əlyazma “Kitabi-Gülşən-abad və bahariyyəyi-sufiyyə əş-Şeyx Şəmsəddin əs-Sivasi quddusə-sırəkku” adlandırılmışdır. Həcmi 17 vərəq (34 səhifə), ölçüsü 15x21.5 (9,5x17) sm, cildison dövrlərə aid üzlərinə yaşıl kağız çəkilmiş kartondur. Kağızı XVIII əsrin ortalarına aid filiqranlı Avropa istehsalıdır. Xətti nəstəliq, sətir sayı 15-18, iki isütun, köçürülmə tarixi XVIII əsrin ikinci yarısıdır. Başlıqları tünd qırmızı, mətn qara mürəkkəblə yazılmışdır. “Gülşən-abad” klassik üslubda başdan-baş farsca olan başlıqlar və yarımbaşlıqlar 45 bölməyə ayrılmışdır.

“Gülşən-abad”ın B-5914 şifri əlyazma nüsxəsi XIX əsrin ikinci yarısında h.1275 (1858)-ci ildə Əyyub adlı katib tərəfindən köçürülmüşdür.

“Gülşən-abad” AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı B-6040 şifri əlyazmanın ilk səhifəsi.

Bismillahir rəhmanir rəhim
 Fəsubhanəl qadiril muhyil əmvat
 Edər sunu kəmalın hər dəm isbat
 Rəbiü cəbhəi əzmanda sübhan
 Yazıbdur həşr üçün ayatü bürhan
 Zəmindən qaldırub başın nəbatat
 Zəbani hal ilə der bunu bizzat
 Ki ey münkir olan cin ilə insan
 Eşit fənzur ilə asarı Rəhman
 Bizi gör necə ihya etdi Xəllaq
 Sənə söylər bu rəmzi şahu əvvaq
 Kəmalını sana etməgə izhar
 Verir haqü mədərdən türlü əzhar
 Bənövşəylə edər irşadü təlim
 Ki boynun əg qarımnda şöylə təslim
 Səkahum camını zərrin qədəhhdən
 Sunar taliblərə yəni hədəqdən
 Zəbani lalə eylər bunu elan
 Ki bağrın dağ gərəkdir gözlərin qan
 Sənə sünbül bu rəmzi edər ifşa
 Pərişan ol bu yolda olma rəna
 Verir çiğdəm riyazatdan əsərlər
 Lisanı hal ilə söylər xəbərlər
 Sənə süsən oqur hali cihadı
 Silahın çözməz eylər ictimadı
 Edər zanbaq rəhi hizmətdən imla
 Safa üzrə durub məclisdə bipa
 Təvazu yolunu duy yasəməndən
 Giriş hər pişəyə çıxma xəmindən

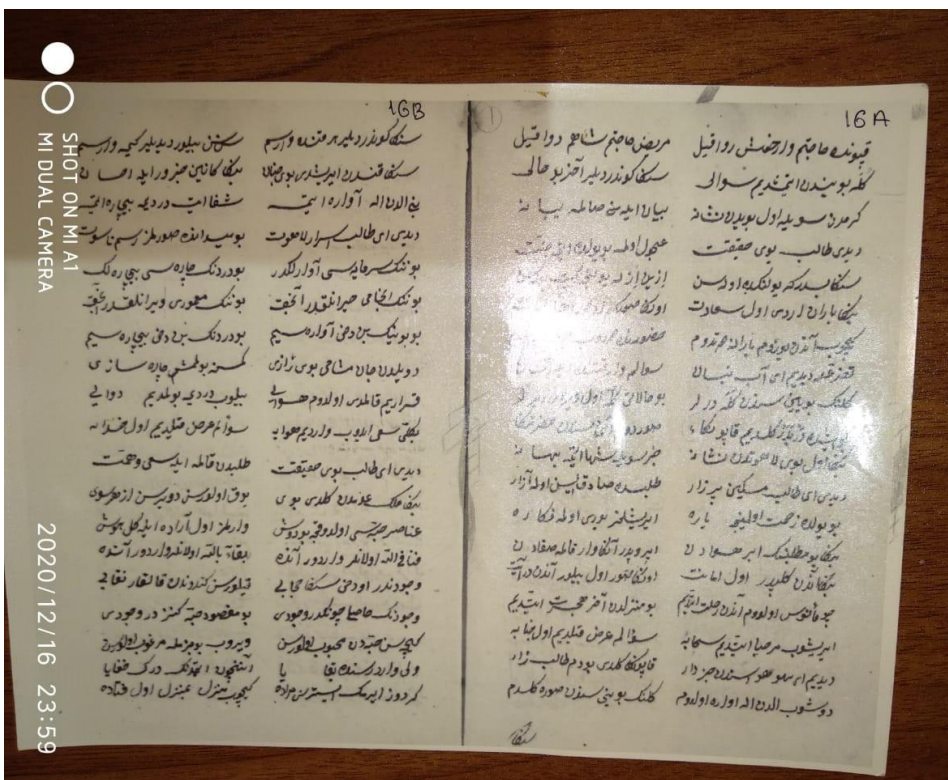
Qarışma xalqa nilufər gibi var
 Solub səccadəni su üzrə hər bar
 Meyi eşqdən xumar ol həmçü nərgis
 Dil uzatma bu xalqa sözünü kəs
 Yürü xoş bu olagör həmçü reyhan
 Əl üzrə tutalar hər yerdə ihvan
 Sənə ibrətçün əzharu nəbatu
 Bitirdi yer yüzündə tağyibatı

Füzulinin “Söhbətül-əsmar”ı ilə Şəmsəddin Sivasi “Gülşən-abad”ını hər şeydən öncə hər iki-sinin alleqorik janrda yazılması birləşdirir. Hər iki əsərdə aqıl şəxs bağçaya gedir. Orada gördüklərini sənətkarlıqla qələmə alır. “Söhbətül-əsmar”bağda meyvələr Alça, alu, giləs, ərik, alma, armud, əncir, heyva, narınc, badam, bostandakı xiyar, qovun, hindvanə canlandırılıb danışdırıldığı tək “Gülşən-abad”da bağçadakı çiğdəm, sünbül, bənövşə, lalə, süsən, zanbaq, nilufər, nərgiz, qızılgül hər biri özünəməxsus zərifliklə dil açıb insan kimi danışır. Sivasi “Gülşən-abad”da Füzulinin adını anır, əsərin yazılmasına təsirini etiraf edir:

Tənəzzül eyləyib, pəs səhnə vardum,
 yüzim xakinə sürüb, şeyxə vardum.
 Dedim ey cümlənin əsli-üsuli,
 Qapuni gəldi bu əbdi Füzuli (B-6040, 15a).

Şəmsəddin Sivasinin “Gülşən-abad” əsərinin Azərbaycanda haqqında məlumat verilən əlyazmaları yalnız Füzuli yaradıcılığı və “Söhbətül-əsmar”ə ilə bağlılıqlarına görə deyil, eləcə də orta əsrlərdə Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-təsəvvüfi bağlılıqlarının, əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından da maraqlıdır.

“Gülşən-abad” AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı B-6040 şifrlı əlyazmanın son səhifəsi.

Xətimeyi katib
 Xəbər duydunmu ey sufi talib
 Nədir əmrini etdim sənə təlim
 Həqayıqdən bir az irşadu təlim
 Müridi şeyxin ədəbindən imla
 Edüb andan bir azıq qıldım inşa
 Bəhanə eylədim əzhuru verdi
 Bəyan etdim sana əhvali dərdi
 Gərəkdir duyasin bundan rumuzu
 Qəzasın gari qəlbindən künuzu
 Ola işbu kitabım sana gülşən
 Səfasın bi bəha fətvəsi ruşən
 Baharına xəzan erməz müəbbəd
 Səfa bəzmində ol bunda muhəlləd
 Vəli budur vəziyyət sənə ey yar
 Qaçan deyərsən bu gülşən içrə əzhar
 Unutma Şəmsiyi xeyr ilə yad et
 Oqu bir fatiha canını şad et
 Bağışlayıb ana edərsən ihsan
 Birinə on verə ol rəbbi mənnan
 Fit tarix vət təsmiyə
 Dilədim ki deyəm tarix ilə ad
 Dedi hatif dilimdə Gülşən-abad
 Hesab eylə bu sanı misranı
 Doquzun tarh edüb bil anda aynı (sənə 986).

Bu kimi əsərlər XV-XVI əsrlərdə Şirvan, Bağdad, Təbriz kimi mərkəzlərdə böyük fəaliyyətin varlığını, bir qisim Azərbaycan və Anadolu şairləri arasında münasibətlərin davam etdiyini təsdiqləməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Musayeva A. Füzulinin "Səhbətül-əsmar"ının təsiri ilə yaranmış əlyazma abidəsi. Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri kinfrans materialları. Bakı. 1995.
2. Bursalı M.Tahir. Osmanlı müellifləri. İstanbul.1333.
3. Gölpınarlı A. Mevlana muzesi yazmalar kataloqu. Ankara. 1967.
4. Kocatürk V.Mahir. türk edebiyatı tarixi. Ankara. 1964.

РЕЗЮМЕ

Инджи ГАСЫМЛЫ

Бакинские рукописные копии Шамсадина Сиваси

Ключевые слова: *Шамсадин Сиваси, копии произведения, персидские слова, арабские слова, тюркские слова*

Шамсадин Сиваси (-1598) - основатель ХалватиШамсии. 4 рукописи трёх произведений «Мирату-л-ахлак» (В-5724), «Меназилу-л-арифин» (М-309), «Гюльшен-и-абад» (В-6040; В-5914) хранятся в Азербайджане. Абус-Сена Шамсадин Ахмед бин АбулБерекат

Мухаммад бин Ариф Хасан ШамсаддинСиваси известен как один из известных турецких писателей XVI века. В «Истории» Печави показано, что Назми Мухаммад упоминается в книге «Кара Шамсаддин и Кара Шамс», так как он был мучеником в Хадаят аль-Ишван. Свои стихи он писал под псевдонимом «Шамси».

SUMMARY

İnci GASIMLI

ShamsaddinSivasi's Work of 'Gulshan-abad'

Keywords: *Shamsaddin Sivasi, manuscript copies, Persian words, Arabic words, Turkish words*

ShamsaddinSivasi (d. 1598) is the founder of the of Shamsiya branch of Khalvatiyya order. Four manuscripts of his three works 'Miratu-l-ahlaq' (B-5724), 'Menazilu-l-arifin' (M-309), 'Gülşen-i-abad' (B-6040; B-5914) are preserved in Azerbaijan. Being one of the famous Turkish writers of the 16th century, Abus-SenaShamsaddin Ahmed bin AbulBerekat Muhammad bin Arif Hasan is commonly known as ShamsaddinSivasi. According to Peçavi's 'History,' as well as Nazmi Muhammad's 'Hadayat al-ikhvan', he had also been called as "QaraShamsaddin" (Black Shamsaddin) and "Qara Shams" (Black Shams), thanks to his black complexion. He used the pseudonym "Shamsi" in his poems.